

UDK: (497.5) »1918/1941«
061.2-055.2
316.66-055.2
Izvorni znanstveni članak
Primitjeno: 25. 9. 1997.

Osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova (1918.–1941.)

DUBRAVKA PEIĆ-ČALDAROVIĆ
Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, Republika Hrvatska

Autorica razmatra problem profesionalno-stručnih organizacija žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova. U svojem radu koristila se raznolikom izvornom građom i relevantnom literaturom. Njezin je cilj interpretacija problema historije žena na teorijskom konceptu historije roda.

Kronologija i uzroci osnivanja ženskih stručnih udruženja

Žene su u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova, paralelno s nastojanjem da se izbore za svoja politička, ekonomska i društvena prava, koja su im bila uskraćena samo zbog toga što su pripadale »slabijem« spolu, počele u velikom broju ulaziti u javni život upravo putem zapošljavanja u različitim oblastima društvenoga rada. Pritom se ne misli samo na njihov veliki udio u nekvalificiranim i slabo plaćenim poslovima u industriji, neplaćenim kućanskim poslovima, kao i udio u aktivnoj agrarnoj populaciji i u kućnoj posluzi, nego prije svega, na značajan broj žena koje su participirale u stručnim i profesionalnim zanimanjima – kao što su na primjer slikarice, književnice, učiteljice, medicinske sestre i liječnice, odgojiteljice¹. Rječita svjedočanstva o tome vrlo su dobro sačuvana u dokumentaciji o radu većeg broja autonomnih strukovnih ženskih društava koja su djelovala na području Hrvatske od početka 20. stoljeća do 1940. godine.

Potreba proučavanja pojedinih aspekata (karitativnih, edukativnih, emancipatorskih) udruživanja žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova sa stajališta njihova utjecaja na opće društveno ustrojstvo, pa time i na eventualnu

¹ J. Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941.*, Narodna knjiga/Institut za suvremenu istoriju, Beograd, 1978., 5.–56.

promjenu tradicionalnog položaja žene u njegovu okviru, temelji se na osnovnoj tezi na kojoj historija žena zasniva potrebu svojih istraživanja. Ona je do danas već više puta usputno izrečena, pa čak posredno i dokazana u našoj historiografiji, a svodi se na jednostavnu tvrdnju da su u prošlosti Hrvatske postojale bitne razlike u socijalnom položaju i pravnom tretmanu muškaraca i žena, bez obzira na specifičnosti njihove klasne diferencijacije. Zbog toga je, na primjer, tijekom novije povijesti ženama svih društvenih grupa bila zajednička nemogućnost javnog političkog djelovanja, dok su muškarci, neovisno o velikom spektru različitosti u ideološkim stavovima, takvom mogućnošću formalno raspolagali. Nadalje, dok je ženama različitih socijalnih slojeva zakonom bilo ograničeno pravo posjedovanja pa su time gurnute u materijalnu ovisnost o mužu ili ocu, svi muškarci, bez razlike na veličinu svojega bogatstva, uvijek imaju potpunu kontrolu nad obiteljskom imovinom. Muškarcu će, slično tome, određene profesije biti nedostupne ako nema odgovarajuće obrazovanje, ili eventualno socijalno podrijetlo, a ženama još i zbog toga (ili čak samo zbog toga) što su žene, itd., itd. Međutim, mnogobrojni povijesni dokumenti nastali između 1900. i 1941. godine bilježe zanimljive pokušaje prevladavanja uvjeta rodne nejednakosti putem djelovanja različitih ženskih udruženja, čiji su zadaci bili prije svega edukativni, gotovo uvijek karitativno obojeni, ali nedvojbeno emancipatorski u konačnom učinku dovođenja u sumnju dominantnih patrijarhalnih vrijednosti. Budući da radikalna feministička udruženja sa svojim zahtjevima nikada nisu naišla na širi odaziv u našim krajevima, najdjelotvornija su u tom smislu bila profesionalna ženska udruženja, nastala gotovo istovremeno s procesima industrijalizacije i pojavom modernih profesija u Hrvatskoj na prijelomu 19. na 20. stoljeća. Ona su prvenstveno djelovala u cilju postizanja ekonomskog prosperiteta svojih članica, i to u vremenu u kojemu je žena ustavno lišena niza osobnih i građanskih prava: počam od prava glasa, preko ograničenog prava nasljeđivanja i slobodnog raspolaganja imovinom te neravnopravnog položaja unutar obitelji, do nemogućnosti slobodnog sudjelovanja u radnoj i profesionalnoj sferi i znatno manjeg vrednovanja, kako u okviru globalne društvene podjele rada, tako i unutar pojedinih konkretnih zanimanja².

Među najstarijim ženskim »profesionalnim« udruženjima najprije se javljaju *Gospojinska udruga za naobrazbu ženskinja* (1900.) i *Klub zagrebačkih učiteljica* (1902.). Djelatnost se ovih društava iskazivala kako u karitativnim akcijama namijenjenim štitičenicama, tako i u organizaciji kulturno-umjetničkih programa, izdavačkoj djelatnosti i različitim edukativnim aktivnostima za njihove članice. Još tijekom prvih desetljeća 20. stoljeća slijedilo je osnivanje ženskih *Udruga za narodno tkivo i vezivo* u Petrinji (1908.) i Zagrebu (1913.) namijenjenih ponajprije očuvanju i promociji svih vrsta rukotvorina narodne umjetnosti, koja su ujedno predstavljala određen vid ekonomske emancipacije seoskih žena. Podižući seosku kućnu proizvodnju na razinu manjih manufakturnih radionica s isključivo ženskom radnom snagom, ta su udruženja prvi puta ženu sa sela, tradicionalno zaokupljenu isključivo obiteljskim životom, pogurala

² O tome opširnije vidi u: A. Prokop-Kulenović, *Ravnopravnost žene, brak i porodica (po Ustavu FNRJ)*, AFŽ Hrvatske, Zagreb, 1946.

ka društvenoj proizvodnji, razmjeni dobara i tržištu rada. Uskoro potom javlja se i niz udruženja koja su poticala stručne i profesionalne ambicije žena: *Društvo za unapređenje dječje književnosti* (1922.), *Klub likovnih umjetnica* (1927.), *Udruženje univerzitetski obrazovanih žena* (1928.), *Društvo diplomiranih sestara pomoćnica* (1928.), *Klub Domaćica* (1930.), *Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa* (1933.), *Udruženje učiteljica domaćinskih škola* (1936.) te *Društvo hrvatskih književnica* (1936.). Sva spomenuta udruženja prestala su raditi na početku, ili nakon završetka II. svjetskog rata, a u socijalističkom društvu, koje je proklamiralo i ozakonilo ravnopravnost spolova, nisu nikada bila obnovljena.

Osim stručno-profesionalnih, u Hrvatskoj je u razdoblju 1918.–1941. godine djelovalo mnogo više različitih ženskih udruženja, od kojih su najbrojnija bila karitativna³ i religijska⁴, nešto su slabije bila zastupljena društva s feminističkim programom borbe za politička prava žena⁵, a zabilježeno je i jedno s elementima ekološkog programa »unapređenja uzornog domaćinstva i narodnog zdravlja«⁶. Međutim, udruženja čiji je najvažniji cilj bio ekonomski i profesionalni probitak žena smatramo izuzetno važnima iz nekoliko razloga. Prije svega zato što je pojava autonomnih ženskih profesionalnih udruženja, uz istovremeno postojanje mješovitih (tj. pretežito muških) profesionalnih društava, dobra ilustracija različitih vidova rodne nejednakosti u Hrvatskoj toga vremena. Istovremeno je prodor žena u sferu profesionalnog, visokostručnog rada bio ujedno i najbolji pokazatelj stupnja njihove praktične emancipacije u ostalim društvenim oblastima. I na kraju, nije nevažno napomenuti i to da su najrazvijenija od spomenutih društava ostavila bogatu dokumentaciju o svome radu, koja višestruko govori i o njihovom doprinosu razvoju određene struke ili profesije, i o doprinosu kvalitativnim promjenama patrijarhalnog društvenog morala i svjetonazora.

Pregled izvora o radu profesionalnih udruženja žena

Značajna prisutnost žena u profesionalnim visokostručnim zvanjima u vrijeme nastanka modernih profesija u Hrvatskoj, kao prva etapa u proučavanju društvenog angažmana žena, ukazuje na određene teorijske probleme suvremene hrvatske historiografije vezane uz nedostatak znanstvenih činjenica uopće o aktivnostima ženskog dijela populacije tijekom povijesnog razvoja

³ Neka od njih su, na primjer: »Hrvatska žena«, »Hrvatsko srce«, »Kolo jugoslavenskih sestara«, »Društvo prijateljica mladih djevojaka«, »Dom djevojaka« humanitarno društvo za zaštitu mladih djevojaka, »Hrvatska majka« društvo za odgoj, zaštitu i namještenje ženskih naučnica, »Zagrebačko gospojinsko društvo za uzdržavanje pjestovališta«, »Humanitarno društvo udovica i samostalnih žena« te nekoliko Društava za podupiranje siromašnih učenica državne (I, II, itd.) ženske realne gimnazije.

⁴ Na primjer: Hrvatsko katoličko djevojačko društvo »Dubravka«, »Katolička ženska sveza«.

⁵ Na primjer: »Društvo za prosvjetu žena«, »Jugoslavensko žensko demokratsko udruženje« na Sušaku, »Ženski pokret«.

⁶ Radi se o »Društvu naprednih domaćica« sela Žitnjak i Petruševac (HDA/AIHRPH, Gradanske stranke, VI/3697).

Hrvatske. Budući da u postojećoj povijesnoj literaturi problem profesionalne djelatnosti žena na području Hrvatske do sada nije bio razmatran kao posebna tema, za njegovu se obradu može koristiti isključivo izvorna građa, koju dobrim dijelom čini *primarni arhivski materijal* o osnivanju i radu pojedinih ženskih udruženja: Kluba likovnih umjetnica, Društva diplomiranih sestara pomoćnica, Društva učiteljica gradskih dječjih skloništa, Kluba Domaćica, Društva učiteljica domaćinskih škola, Društva hrvatskih književnica, Udruge hrvatskih učiteljica. Svjedočanstva o postojanju organizacija kao što su, na primjer, Ženska udruga za narodno tkivo i vezivo u Petrinji, Ženska udruga za očuvanje i promicanje hrvatske seljačke umjetnosti i obrta u Zagrebu, Društvo za unapređenje dječje književnosti čuvaju brojni *tiskani izvori*, posebice suvremeni ženski listovi i dnevni tisak, dok periodične stručne publikacije i zbornici svjedoče o radu visokostručnih ženskih društava među kojima se naročito ističu sljedeća: Društvo hrvatskih književnica, Društvo univerzitetski obrazovanih žena i Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije. U slučaju, pak, Gospojinske udruge za naobrazbu i zaradu ženskinja i Kluba zagrebačkih učiteljica tiskane izvore upotpunjuju podaci iz zbirke građe s komentarima, nastali u vrijeme osnivanja promatranih ženskih udruženja, kao i autorizirani iskazi živućih suvremenica⁷. Tek za pojedine istaknute predstavnice spomenutih ženskih udruženja mogli bi se pronaći tragovi, čak više ili manje cjeloviti biografski podaci, u novijoj specijaliziranoj *literaturi*, kao što su, na primjer, katalozi retrospektivnih izložbi slikarica održanih u novije vrijeme te likovne i književne enciklopedije i leksikoni⁸.

Kvantitetom sačuvane građe, kao i kvalitetom njezine sredenosti, posebice se izdvaja *Klub likovnih umjetnica*, prvo »pravo« profesionalno žensko udruženje u Hrvatskoj. Gotovo kompletna arhiva Kluba izuzetno je dobro sačuvana i dostupna istraživačima u zadovoljavajuće sredenom stanju u Arhivu likovnih umjetnosti HAZU-a⁹, dok je mnogo radova članica Kluba u jedinstvenoj zbirci »hrvatskih likovnih umjetnica rođenih krajem 19. i početkom 20. stoljeća«, dr. Josipa Kovačića, koja je u posljednjih 10 godina više puta prezentirana hrvatskoj javnosti, u cjelini ili djelomično. U tim su prilikama publicirani pojedinačni ili skupni katalozi djela hrvatskih slikarica, čiji se značaj ne ogleđa samo u tome što iznose na svjetlo dana potpuno zaboravljena imena i sistematiziraju mnogobrojna njihova sačuvana djela, nego i u pokušajima kritičke revalorizacije likovnih kvaliteta njihova rada i utjecaja na dosadašnju hrvatsku likovnu umjetnost¹⁰. Zahvaljujući, prije svega, ogromnom kolekcionarskom potencijalu dr. Kovačića

⁷ Tako smo, na primjer, u opširnijoj studiji o razvoju profesionalnih udruženja žena u Hrvatskoj 1918.–1941. koristili sjećanja Jele Jančić-Starc – sestre jedne od članica Društva za unapređenje dječje književnosti, te književnice Zlate Kolarić-Kišur i slikarice Cate Dujšin-Ribar.

⁸ U svezi s tim vidi npr. sljedeće publikacije: Anka Krizmanić (1986.), Zagreb: Umjetnički paviljon (katalog retrospektivne izložbe), Likovna enciklopedija Jugoslavije (1987.), Zagreb, sv. II; Pet stoljeća hrvatske književnosti (1965.–1970.), Zagreb; Suvremeni pisci Hrvatske (1979.), Zagreb, Društvo književnika Hrvatske i dr.

⁹ Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Klub likovnih umjetnica (KLU)

¹⁰ Privatni arhiv dr. Josipa Kovačića, Zbirka Hrvatske slikarice rođene krajem 19. i početkom 20. st.

i njegovom osebnom senzibilitetu koji je niz godina uporno čuvao od propasti radove za koje nitko nije imao »oka« niti »duše«, hrvatske likovne umjetnice s prijelaza stoljeća sve češće i sve više pobuđuju zanimanje suvremene likovne publike, dok istovremeno raste i »profesionalni« interes povjesničara umjetnosti za fenomen »ženskog slikarstva«.

Društvo diplomiranih sestara pomoćnica prezentira necjelovit, ali relativno dobro sređen fond u Povijesnom arhivu Zagreba, koji se sastoji od triju kutija spisa, odnosno 13 zapisničkih i evidencijskih knjiga. Fond uključuje gotovo u cjelini sačuvane zapisnike sjednica središnjih organa Društva te dobar broj spisa i izvještaja o njegovu financijskom poslovanju. U sličnom je stanju i dokumentacija o radu *Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa*, koju čini obrađen i dobro sačuvan fond Povijesnog arhiva Zagreba od triju knjiga zapisnika i jedne kutije spisa¹¹.

O ženskim društvima koja su nastojala zaštititi i unaprijediti poziv domaćice sačuvani su samo pojedinačni dokumenti – zapisnici osnivačkih skupština, odnosno pravila o njihovu radu, unutar fonda »Građanske stranke« u bivšem Arhivu IHRPH, današnjem Hrvatskom državnom arhivu. Pritom mislimo na *Klub Domaćica*, *Udruženje kućne ženske posluge* i *Udruženje učiteljica domaćinskih škola*, čija je djelatnost zbog oskudnih izvora samo površno poznata u nizu stručnih aktivnosti žena toga razdoblja¹².

Zahvaljujući djelatnosti Udruženja univerzitetski obrazovanih žena i Društva hrvatskih književnica, podaci o književnom stvaralaštvu žena u prošlosti najbrojniji su, najbolje sačuvani i interpretirani te najčešće prezentirani u javnim medijima međuratnog perioda, u više ili manje popularnom obliku. Nasuprot tome, primarni izvori o strukovnom udruženju koje je, doduše vrlo kratko vrijeme, organiziranim akcijama okupilo gotovo sve žene koje su objavile neko literarno djelo, *Društvu hrvatskih književnica*, ostali su vrlo oskudni. Oni se, naime, svode na nekoliko izdvojenih dokumenata o samom osnivanju Društva 1936/37. sačuvanih unutar prilično opsežnog i nesređenog fonda »Savska banovina« u Hrvatskom državnom arhivu¹³. Ostali se podaci o djelatnosti književnica i njihova udruženja mogu prikupiti sistematskim pregledom ženskog suvremenog tiska međuratnog perioda i, posebice, analizom jedinih dvaju brojeva specijalizirane društvene publikacije – *Almanaha Društva hrvatskih književnica*¹⁴.

Jedan od osnovnih problema vezanih uz prikupljanje podataka za djelatnost *Udruženja univerzitetski obrazovanih žena* jest nedostatak izvora o radu društva, odnosno njihova nedostupnost, zbog toga što se cjelovit fond Udruženja danas čuva u beogradskim arhivima. Djelomično je te podatke objavila

¹¹ Povijesni arhiv u Zagrebu, Fond Društvo diplomiranih sestara pomoćnica (DDSP); Isti, Fond Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa (UUGDS)

¹² Hrvatski državni arhiv (HDA), Fond Građanske stranke, grupa VI.

¹³ HDA, Fond Banska uprava savske banovine

¹⁴ O radu Društva hrvatskih književnica vidi još: Arhiv za teatrologiju HAZU, Božena Begović; *Almanah Društva hrvatskih književnica*, Zagreb, 1938.–1939., *Bibliografija knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji* (1936.), Beograd–Zagreb, Ljubljana, 1936.

Andrea Feldman 1986. godine u kraćem radu¹⁵, dok se dodatne informacije mogu pronaći u rijetkim člancima iz suvremenog ženskog tiska. Oni su, međutim, samo povremeno i nesistematično izvještavali o akcijama Udruženja u vrijeme njegova postojanja¹⁶.

O radu *Gospojinske udruge za naobrazbu i zaradu ženskinja te Kluba zagrebačkih učiteljica (odnosno Udruge učiteljica Kraljevine Hrvatske i Slavonije)* opširno izvještava Cuvajeva zbirka Građa za povijest školstva, objavljena 1913. godine, kao i glasilo Udruge učiteljica »Domaće ognjište« (1900.–1914.). Primaran izvor za proučavanje djelatnosti Udruge hrvatskih učiteljica nakon I. svjetskog rata istoimeni je necjeloviti fond koji se danas čuva u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu, kao i pojedinačni dokumenti iz fonda »Građanskih stranki« Hrvatskog državnog arhiva¹⁷.

Spoznaje o *Ženskim udrugama za narodno tkivo i vezivo* iz Petrinje i Zagreba temelje se isključivo na slučajnim i povremenim vijestima iz suvremenog ženskog tiska, što je razumljivo s obzirom na karakter i svrhu osnivanja spomenutih društava. Naime, pretpostavljamo da su oba udruženja djelovala spontano i bez čvršće organizacijske forme, statuta i pravilnika, tako da nisu niti mogla ostaviti relevantnu »službenu« dokumentaciju iza sebe. Vjerojatno je, osim toga, da su »gradske« članice udruga održavale isključivo usmene kontakte s pretežno nepismenim veziljama sa sela, a sasvim je izvjesno da one same nisu imale drugih ambicija do proizvodnje traženih rukotvorina. U tome najviše leže uzroci relativno manjkavoga prikaza njihove djelatnosti u postojećim arhivima¹⁸. I *Društvo za unapređenje dječje književnosti* jedno je od ženskih društava o čijem radu nismo naišli na arhivske tragove, osim nekoliko pojedinačnih dokumenata o osnivanju udruženja u današnjem Hrvatskom državnom arhivu te sporadičnih informacija iz istoimenog glasila suvremenog feminističkog udruženja »Ženski pokret«.¹⁹

Ako se spomenutim arhivskim fondovima te pojedinačnim i tiskanim izvorima pribroji još i nekoliko memoarskih iskaza sudionica društvenih zbivanja međuratne Hrvatske, gotovo da se iscrpljuje sva raspoloživa izvorna građa direktno vezana uz problem ulaska hrvatskih žena u različite profesije tijekom razdoblja njihova nastanka. Unatoč svojoj fragmentarnosti, ona je ipak dovoljno opsežna i reprezentativna da bi ukazala na osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti ženskog dijela hrvatske populacije u okviru specijaliziranih strukovnih udruženja.

¹⁵ A. Feldman, »Prilog istraživanju historije ženskih organizacija – Udruženje univerzitetski obrazovanih žena«, *Žena*, br. 2–3, 1986., 49.–55.

¹⁶ Informacije o aktivnostima UUOŽ-a najčešće su objavljivane u časopisima *Ženski svijet* i *Glasnik Jugoslavenskog ženskog saveza*.

¹⁷ A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, br. XI., Zagreb, 1913.; *Domaće ognjište*, Društvo hrvatskih učiteljica, Zagreb, 1900.–1914.; AHŠM, Udruga hrvatskih učiteljica.

¹⁸ Članci o izložbama i godišnjim skupštinama ovih udruga mogu se naći posebice u *Glasniku JŽS*.

¹⁹ HDA, Građanske stranke, grupa VI; *Ženski pokret*, Udruženje za obrazovanje žene i zaštitu njenih prava, Beograd, 1920.–1938.

Osobine profesionalnih udruženja žena u Hrvatskoj

S obzirom na karakter djelatnosti koju su zastupala mnogobrojna ženska udruženja međuratnog razdoblja, tek su u nekoliko relevantnih oblasti unutar društvene podjele rada udružene žene razvile svoju profesionalnu aktivnost participirajući u njima u većem broju. Stjecajem okolnosti bile su to upravo one društvene djelatnosti koje su i do tada u izvaninstitucionalnom obliku tradicijski obavljale žene u patrijarhalnim zajednicama tijekom prošlosti: (1) održavanje i unapređenje kućanstva (Gospojinska udruga za naobrazbu i zaradu ženskinja, Klub Domaćica, Udruženje kućne ženske posluge, Udruženje učiteljica domaćinskih škola); (2) pedagoški rad (Udruga učiteljica Kraljevina Hrvatske i Slavonije, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Udruženje učiteljica domaćinskih škola, Društvo za unapređenje dječje književnosti); (3) umjetnički rad (Klub likovnih umjetnica, Društvo hrvatskih književnica, Ženske udruge za narodno tkivo i vezivo iz Petrinje i Zagreba, Društvo za unapređenje dječje književnosti); (4) medicinska njega i socijalna skrb (Udruženje diplomiranih sestara pomoćnica, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Sekcija »za našu djecu« Udruge hrvatskih učiteljica). Zanimljivo je, pritom, istaknuti činjenicu da je velik broj ženskih udruženja čiji je inicijalni zadatak bio zaštititi staleške profesionalne interese svojih članica humanitarno djelovao na raznim područjima života: od brige za siromašnu i napuštenu djecu, do skrbi o invalidima, udovicama, siromašnim djevojkama te bolesnima i starima. Posebno su se u takvim aktivnostima isticala ženska udruženja, koja su djelomično preuzimala na sebe funkcije socijalnih institucija te tako kompenzirala nedostatak organizirane socijalne skrbi na razini cjelokupnog društva. Uzimajući u obzir evidentne sličnosti i razlike u strukturi članstva i načinu njegova okupljanja, ciljevima rada i svrsi postojanja, sva se stručno-profesionalna ženska udruženja o kojima smo našli pisana svjedočanstva prema svojim osnovnim kvalitativnim i kronološkim obilježjima mogu svrstati u dvije osnovne skupine:

(1) *karitativno-stručna udruženja*, prva među ženskim organizacijama koje su nastale u razdoblju od 1900. do kraja 1920. godina, s vrlo izraženom humanitarnom notom u okviru programa profesionalnog napredovanja žena, u koja se ubrajaju: Gospojinska udruga za naobrazbu i zaradu ženskinja u Hrvatskoj i Slavoniji (sa svojim sljedbenicama: Udruženjem za kućnu žensku posluhu i Klubom Domaćica), Udruga hrvatskih učiteljica, Ženska udruga za narodno tkivo i vezivo iz Petrinje, Ženska udruga za očuvanje i promicanje hrvatske seljačke umjetnosti i obrta iz Zagreba te Društvo za unapređivanje dječje književnosti;

(2) *razvijena profesionalna udruženja*, koja djeluju od kraja 1920. do početka II. svjetskog rata i prvenstveno su orijentirana na profesionalnu emancipaciju zaposlenih žena u moralnom, materijalnom i društvenom smislu, a koja čine: Klub likovnih umjetnica, Udruženje univerzitetski obrazovanih žena, Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Udruženje učiteljica domaćinskih škola i Društvo hrvatskih književnica.

Kao bitnu zajedničku odliku ranih, karitativno-stručnih i paraprofesionalnih ženskih organizacija mogli bismo navesti njihovu više ili manje izraženu, ali

uvijek prisutnu, humanitarnu djelatnost, koja, međutim, u različitim prijelaznim iskazuje različite oblike. Tako se, na primjer, prema organizaciji i načinu rada, može uočiti izvjesna sličnost između prvog i najstarijeg od njih – Gospojinske udruge za naobrazbu i zaradu ženskinja (1900.), odnosno njezinog sljedbenika iz 1930. godina, Kluba Domaćica i dvije vrlo specifične umjetničke ženske udruge osnovane zbog zaštite i promicanja hrvatskog seljačkog obrta i umjetnosti u Petrinji (1908.) i Zagrebu (1913.). Sve su ove organizacije, naime, prvotno osnovane kao karitativne institucije, čije se članice dijele u dvije kategorije međusobno različite prema društvenom statusu, porijeklu i obrazovanju, a u skladu s time i prema ulozi u zajedničkom udruženju. Prvu kategoriju čine članice iz viših ili srednjih društvenih krugova, imućne i pretežito dobro i visokoobrazovane, koje su udruženje i osnovale s imanentnim humanitarnim ciljem da potakne, pomaže i unapređuje rad, odnosno neku stručnu aktivnost svojih »štićenica«. Ove potonje, pak, i nisu prave članice društva, ne plaćaju članarinu i ne podliježu osnovnim kriterijima relevantnima u okupljanju članstva oko korisne karitativne akcije, ali su druga nužna i komplementarna strana te akcije, duboko zainteresirana i praktično uključena u djelatnost udruženja. One, naprotiv, dolaze iz nižeg, siromašnijeg i slabije obrazovanog dijela populacije (seoske žene, siromašne građanke, radničke žene), unoseći u udругu specifično znanje i vještinu koja bi, zajedničkim nastojanjem svih članica, trebala evoluirati u zanimanje vrednovano i plaćeno po važećim tržišnim kriterijima. Tako je postignuta svojevrsna obostrano korisna simbioza unutar organizacije, koja je po svojoj strukturi i formi bila mnogo spontanija od privrednog poduzeća, ali je dijelom imala neke njegove strukturne elemente, a po aktivnostima i njihovom rezultatu uvelike podsjećala na manufakturnu radionicu. Za razliku od spomenutih, udruženja koja su, na određen način, nastala na temeljima »Gospojinske udruge« polarizacijom dviju kategorija njezinih članica tijekom 1920. i 1930. godina (tj. »Udruženje kućne ženske posluge« i »Udruženje učiteljica domaćinskih škola«), već pokazuju sve karakteristike pravih stručnih društava i po svojim osnovnim ciljevima pripadaju kategoriji razvijenih profesionalnih ženskih organizacija. Ali ona se, istovremeno, ubrajaju u grupu udruženja za kućanice i na taj način ističu korijene, značaj i kontinuitet domaćinskog poziva unutar društvene i javne djelatnosti žena.

Nešto je drugačije ustrojstvo Udruge učiteljica (1904.), čije su članice bile isključivo učiteljice po pozivu, i čiji je Pravilnik nedvosmisleno isticao kao zadatak rad na stručno-profesionalnom prosperitetu svojih članica. Međutim, osim rijetkih povremenih društvenih zabava i predavanja namijenjenih stručnom usavršavanju i druženju, većina je izvorne građe kojom za sada raspolazemo pokazala da je vrlo brzo nakon osnivanja Udruge osnovna njena aktivnost postala skrb za bolesnu, napuštenu i siromašnu djecu. Tako je u praksi karitativna djelatnost poistovječena s profesionalnim interesima učiteljica, što je možda uvjetovano činjenicom da se Udruga učiteljica javila ranije od mnogih ostalih ženskih udruženja, dakle u vrijeme u kojemu još nije bila dovoljno elaborirana misao o potrebi ravnopravnog, adekvatno tretiranog i vrednovanog društvenog rada žena. U nedostatku takve opće ideje, kao i u nedostatku svijesti o potrebi emancipacije žene putem njene profesionalizacije, jedno od prvih profesionalnih ženskih društava izgubilo je imanentne strukovne konotacije i postalo, slično prije spomenutim udrugama, intelektualnom radionicom

za stjecanje dobrotvornih priloga koji su sponzorirali rad prvih pravih ustanova socijalne pomoći: sirotišta, dječjih domova, obdaništa, skloništa i bolnica.

Posljednje iz ove skupine, Društvo za unapređivanje dječje književnosti (1922.), po svojoj je dataciji i osobinama »prijelazno« udruženje između ranih i razvijenih ženskih profesionalnih društava, te pokazuje karakteristike objiju grupa. Prema osnovnoj djelatnosti – dobrovoljnom, neplaćenom radu na sakupljanju, čuvanju, publiciranju i javnoj prezentaciji književnosti za djecu i mladež – ono sadrži i elemente karitativnog, ali i stručno-profesionalnog rada. Budući da su članice ovog udruženja bile predstavnice vrlo različitih zanimanja i obrazovnih stupnjeva – od učiteljica, srednjoškolskih i sveučilišnih nastavnica raznih usmjerenja, do književnica i knjižničarki – ono pokazuje obilježja heterogene profesionalne organizacije. Međutim, postojao je zajednički interes koji je povezivao sve članice Udruženja i koji je bio usmjeren na samo jedan segment njihove osnovne struke, segment koji su zajedničkim naporima namjeravale uzdići iznad hobija, gotovo do razine autonomnog, relevantnog, specijalističkog poziva. No, budući da Udruženje za svoj osnovni cilj ne postavlja nikakvu materijalnu korist, pa u krajnjem slučaju niti profesionalni napredak svojih članica, nego odgoj i obrazovanje mladeži u svrhu njihovog osobnog prosperiteta, karitativna funkcija daleko nadmašuje profesionalne zadatke. Oni se, dapače, podrazumijevaju samo kao sekundarno sredstvo za postizanje osnovnih društvenih ciljeva.

Prije nego što se uputimo u iznošenje podataka o djelatnosti ženskih udruženja profesionalnog tipa potrebno je ukratko objasniti što podrazumijevamo pod pojmom »profesije«, odnosno kako smo taj pojam ovdje interpretirali i primijenili. Kada govorimo o »profesiji«, potrebno je, naime, imati na umu nekoliko bitnih elemenata koji je određuju i razlikuju od pojmova zvanje, zanimanje, poluprofesija. Krenut ćemo od osnovnog i najjednostavnijeg pojma »zanimanja«, koji općenito označava posao što ga pojedinac obavlja kao svoju svakodnevnu radnu aktivnost namijenjenu osiguravanju sredstava za život²⁰. Da bi se, međutim, neko zanimanje smatralo profesijom, teoretičari profesije C. Turner i M. Hodgeu ističu sljedeće preduvjete: (1) da se osniva na određenoj količini općeteorijskih znanja i vještina (tehnika), koje, nadalje, podrazumijevaju i određeno (duže, tj. visoko) obrazovanje ljudi za bavljenje tom profesijom, odnosno stjecanje određenog »zvanja«; (2) da posjeduje određeni stupanj monopola na stručnu ekspertizu – odnosno odgovarajuće mjere obrane profesionalnog monopola od »laika«; (3) da je prepoznatljivo od javnosti kao posebna profesija (što se postiže određenim, više ili manje specijalističkim tituliranjem, kao svojevrsnim profesionalnim simbolom); (4) da ima određen stupanj organiziranosti – u vidu: institucija za profesionalno obrazovanje, organizacija u kojima se profesije najčešće zapošljavaju, ili profesionalnih udruženja. Nabrojenim elementima Ž. Šporer dodaje kao petu komponentu stupanj razvijenosti *profesionalne etike*, koja podrazumijeva: altruističku upotrebu profesionalnog znanja, poštivanje znanstvenih dostignuća u praksi bez obzira na eventualne pritiske okoline, pridržavanje određenih kodeksa ponašanja stručnjaka-profesionalca prema klijentu, kolegi iz struke, široj zajednici i profesio-

²⁰ Ž. Šporer, *Sociologija profesija*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, 1990., 15.

nalnoj organizaciji²¹. Prema mišljenju iste autorice, polu-profesije se razlikuju od profesija samo u stupnju realizacije svih nabrojanih elemenata, pa su one tako »sva ona zanimanja čije je obrazovanje i trening kraći, status manje legitiman, pravo na privilegirano komunikacije manje etablirano, koja posjeduju manje općespecijalizirano znanje a time i manji autoritet«²².

Primijenimo li ovaj teorijski model na ona specifična zanimanja oko kojih su nastala i posebna ženska udruženja koja smo nazvali »profesionalnima«, vidjet ćemo da ona u velikoj mjeri, iako ne u potpunosti, zadovoljavaju većinu pretpostavljenih kriterija »profesionalnosti«. Tako npr. prvi element Turner-Hodgeuove profesionalne strukture (najviši stupanj obrazovanja) u potpunosti zadovoljavaju tri promatrana zanimanja: slikarice (likovne umjetnice), književnice i predstavnice različitih (visokoobrazovnih) profesija okupljene u UUOŽ-u, dok (diplomirane) sestre pomoćnice i učiteljice dječjih skloništa zadovoljavaju ovaj kriterij u velikoj mjeri, ali ne i u najvišem stupnju. Što se tiče »monopola na stručnu ekspertizu«, gotovo bismo isti zaključak mogli donijeti kao i u prethodnom slučaju, dok je treći element (posjedovanje profesionalnih simbola i titula) nedvojbeno prisutan u svih pet promatranih zanimanja. Evidentno je, također, da sva zanimanja koja pratimo zadovoljavaju i četvrti element Turner-Hodgeuove profesionalne strukture – organiziranost u okviru profesionalnih udruženja, što podrazumijeva, jednako tako, i postojanje ostalih vidova organiziranosti, kao što su posebne obrazovne institucije i specijalizirane organizacije za zapošljavanje. Jedino likovne umjetnice i književnice, kao predstavnice tzv. slobodnih profesija, u skladu s karakterom svoga poziva, obavljaju djelatnost samostalno, tj. izvan institucionalnih organizacijskih formi. Profesionalna je etika, u formalnom ili neformalnom obliku, također prisutna kod svih zanimanja koja su predmet našeg interesa pa time ona zadovoljavaju i posljednji kriterij profesije. Analogno tome, udruženja nastala oko njih mogu se nazvati pravim profesionalnim udruženjima. Izuzetno u slučaju sestara pomoćnica i učiteljica dječjih skloništa može se dovesti u dvojbu idealno-tipsko uklopavanje u gorenavedenu profesionalnu strukturu, te potonja dva zanimanja svrstati eventualno u kategoriju poluprofesija. Međutim, čini nam se da to bitno ne mijenja smisao ove analize, niti značajno utječe na relevantnost dosadašnje terminologije.

Ženska udruženja iz skupine »pravih« profesionalnih društava većinom su nastajala u kratkom periodu tijekom 1927.–28. godine, s izuzetkom Udruge učiteljica gradskih dječjih skloništa osnovane 1933. i Društva hrvatskih književnica iz 1936. godine. Prema područjima djelovanja, mogu se podijeliti na umjetnička, prosvjetna i zdravstvena, što potvrđuje već uočenu pojavu da su tijekom povijesnog razvoja žene najviše sudjelovale upravo u tim oblastima društvenoga rada. Zajednička im je odlika, nadalje, da je svaka pojedina od ovih organizacija orijentirana isključivo na poboljšanje profesionalnog, pa time i društvenog statusa svojih članica, što neizbježno implicira i određene feminističke konotacije. Naročita im je osobitost u odnosu na ostale profesionalne organizacije u tome što uključuju razlikovnu komponentu koja bitno ne uvje-

²¹ Isto, 16.–34.

²² Isto, 29.

tuje stupanj profesionalnosti, ali ga ipak vrlo značajno modificira. Radi se o komponenti spola/roda²³, kao prvom kriteriju selekcije potencijalnih članova/ica udruženja. Naime, zanimljiva činjenica da se uz već postojeća udruženja koja okupljaju predstavnike pojedinih struka, iako te struke nisu isključivo »ženske«, javljaju alternativna strukovna udruženja s isključivo ženskim članstvom može imati najmanje dva značenja: prvo, da postoje izvjesne razlike u profesionalnim ciljevima, odnosno uvjetima obavljanja pojedinih zanimanja ili profesija, između muških i ženskih predstavnika struke/profesije; drugo, da se profesionalizacija zanimanja pod utjecajem određenih socijalnih komponenti može odvijati različito za žene negoli za muškarce.

Međutim, postojao je određen broj zanimanja, poglavito unutar reproduktivnih i kazališnih umjetničkih profesija kao što su gluma, ples, muziciranje, u koja su velikim dijelom bile uključene žene koje nisu osnovale autonomne organizacije za svoj stručni probitak. Analogno tome, istražujući rad ženskih društava uočili smo i pojavu nekolicine uspješnih žena koje su u okviru svojega zvanja dostigle sam vrh i koje su surađivale s postojećim ženskim udruženjem svoje profesije, ali nikada nisu bile njegove članice²⁴. Uzimajući u obzir te činjenice, mogli bismo pretpostaviti da se, s jedne strane, u slučaju reproduktivnih umjetnika radilo, prije svega, o manjoj rodnoj diferencijaciji unutar profesije, koja je proizlazila iz njezine specifičnosti te, u skladu s time, većoj mogućoj profesionalnoj solidarnosti između spolova. Osim toga, u navedenim je slučajevima postojala nedvojbeno socijalna podrška koju su (muški i ženski) predstavnici te profesionalne kategorije koristili u svojem pozivu kao poticaj za daljnji rad – kao što je, na primjer, sklonost publike prema svojim slavnim ljubimcima. Možda bi potonji argumenti donekle mogli objasniti i samostalan, ali uspješan, profesionalni probitak nekoliko istaknutih hrvatskih književnica i likovnih umjetnica, koje su za čitavo vrijeme izgradnje svoje umjetničke karijere ostale izvan ženskih profesionalnih udruženja. Međutim, kakve im je sudbine donio životni put koji su izabrale, dobro ilustrira podatak da su tri od četiriju spomenutih umjetnica umrle potpuno osamljene i na rubu bijede, da su dvije od njih prethodno dugo liječene u ustanovama za umobolne, a da su sve, uprkos izuzetnom talentu koji im je društvena okolina priznala još za života, smatrane nepodobnim čudakinjama.

Zaključak

Iako je prisutnost žena u mnogobrojnim oblastima društvenoga rada sve do početka II. svjetskog rata vezana najvećim dijelom uz neprofesionalna, niskokvalificirana i slabo plaćena zanimanja u agraru (obrađa zemlje, prehrana) i industriji (tekstilna, prehrambena), njihova je nazočnost zabilježena i u visokostručnim zanimanjima, najčešće onima koja su bila u skladu s tradicijskim ulogama žena u društvu: odgoj i obrazovanje, socijalna skrb i njega te

²³ O značenju i distinkcijama pojmova rod i spol vidi u: D. Peić-Čaldarović, »Teorijski aspekti historije žena i ženskih studija«, *Radovi*, br. 29., Zagreb, 1996., 279.–282.

²⁴ Bile su to npr. književnice Marija Jurić Zagorka i Ivana Brlić-Mažuranić te slikarice Anka Krizmanić i Nevenka Đorđević.

kreativne umjetničke profesije. Kako su se razlikovali tipovi poslova koje su obavljale različite kategorije zaposlenih žena te stupanj i vrste obrazovanja potrebnih za njihovo obavljanje, tako su bili različiti i organizacijski oblici njihove borbe za emancipaciju. Zato se, na primjer, nasuprot stručno-profesionalnim i karitativnim udruženjima »profesionalki« koje su se često deklarirale kao »apolitične«, radnice pretežito uključuju u rad mješovitih sindikalnih strukovnih organizacija, ponekad ulaze u mješovita i ženska karitativna udruženja, a uoči početka II. svjetskog rata sve češće se javljaju kao aktivistkinje političkih stranaka i njihovih autonomnih ženskih organizacija²⁵. Za razliku od toga, ženska profesionalna udruženja likovnih umjetnica, književnica, učiteljica različitih usmjerenja, sestara pomoćnica, tkalja i vezilja imala su za cilj profesionalno-stručnu i ekonomsku promociju svojih članica, kao predstavnica određenog zanimanja. Svojom usporednom nazočnošću s mješovitim, pretežito muškim udruženjima istih profesija ona ukazuju na dodatne i specifične probleme (kao što je, na primjer, borba protiv patrijarhalnih predrasuda) koji su pratili proces profesionalizacije žena u međuratnoj Hrvatskoj (1918.–1941.). Žene sa sela, pak, skromnijeg obrazovanja i materijalnih mogućnosti, u dosadašnjoj historiografiji isključivo poznate kao potencijalni i stvarni subjekti proletarizacije u gradovima, odnosno kao anoniman i nevidljiv dio poljoprivrednog stanovništva, zahvaljujući osobitostima svojega načina života, također su imale mogućnost baviti se relativno kreativnom, organiziranom stručnom djelatnošću. Ta je djelatnost prelazila okvire njihovih svakodnevnih kućanskih poslova, a da nije bitno kolidirala s njima. Sastojala se u proizvodnji različitih rukotvorina narodne kućne radinosti koje su bile plasirane na tržište te im donosile dodatne prihode za život. Tako je, unatoč mnogobrojnim društvenim razlikama, a zahvaljujući sličnosti pravnog i ekonomskog statusa najvećeg dijela žena u okviru političkog sustava Kraljevine Jugoslavije, utvrđeno više zajedničkih komponenti koje su povezivale njihove emancipatorske težnje i ciljeve, bez obzira iz kojeg društvenog sloja dolazile²⁶.

Budući da smo ovdje dali pregled jedino onih profesionalno-stručnih organizacija u koje su bile uključene isključivo žene, izostavili smo ovom prilikom iz razmatranja neprofesionalna ženska društva, čak i onda kada su predstavljala veliku masu članstva, kao i mješovita profesionalna udruženja, čak i ona u kojima su žene činile značajan udio. Zbog toga nije bilo govora o udruženjima kao što su, na primjer, Društvo praktičnih stenografa i daktulografa, Ujedinjeni savez šivačko-odjevnik radnika i radnica u Jugoslaviji, Savez živčarskih radnika i radnica Jugoslavije, Klub za njegu ženske češljačke umjetnosti, Savez narodnih profesionalnih glazbenika, pjevača i pjevačica Banovine Hrvatske, Udruženje glumaca SHS, Klub dramskih umjetnika te mnogobrojna slična strukovna mješovita udruženja. S obzirom na obilje otvorenih pitanja koja su ovom prilikom ostala samo naznačena, nameće nam se zaključak da su teme vezane uz društveni položaj i djelatnost žena tijekom prošlosti još uvijek zanemareno područje naše historiografije, a istraživanja koja bi omogućila komparaciju razvoja (muških i ženskih) profesionalnih udruženja, analizu njihovih

²⁵ J. Kecman, 1978., 67.–386.

²⁶ O tome opširnije vidi u: Sklevicky, 1984.

međusobnih odnosa i utjecaje na društveni status profesija javljaju se kao nužnost. Željeli bismo, stoga, da ovaj rad bude poticaj sličnim istraživanjima s područja historije žena te doprinos nastanku takvih povijesnih studija o ulozi i položaju žene tijekom prošlosti koje će svoje interpretacije zasnivati na teorijskim konceptima historije roda.

S U M M A R Y

THE FUNDAMENTAL CHARACTERISTICS OF WOMEN'S PROFESSIONAL ORGANIZATIONS IN CROATIA DURING THE INTER-WAR PERIOD (1918-1941)

Up to the Second World War, most women worked at low paying, low skill agricultural and industrial jobs. But women could also be found working in higher qualified professions, especially those that were traditionally allotted to them in society, such as those in the fields of education, social welfare, nursing, and the creative arts. Organizations concerned with women's emancipation reflected the different socio-economic and educational level of working women. Such organizations as the professional union of healthcare workers, for example, declared themselves to be apolitical but they became increasingly involved in union activities and politics in the period before the Second World War. On the other hand, other working women's organizations kept their demands strictly limited to economic or narrowly professional matters. According to the historiography, rural women who were poorer and less educated were subject to proletarianization in urban areas, at the same time, however, they had opportunities to participate in relatively creative activities. These activities went beyond the framework of their everyday domestic lives. For example, they worked at cottage industries and could sell these products at the market place, which supplemented domestic income. As a result, the emancipatory objectives of Croatian women from varied socio-economic backgrounds during the monarchical period had more in common than has been recognized thus far.